

Poznań, 25.05.2019.

Prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Bonenberg
Wydział Architektury
Politechnika Poznańska

OCENA
ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
mgr inż. arch. Didara Gardy
pod tytułem: „Przemiany architektury i urbanistyki miasta Erbil na tle sytuacji społecznej i geopolitycznej Kurdystanu”

Promotorem pracy jest **prof. dr hab. inż. arch. Krystyna Guranowska-Gruszecka**, promotorem pomocniczym jest **dr inż. arch. Anna Jeziorska**

Recenzję opracowano na podstawie zlecenia Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej.

Podstawą merytoryczną wykonania oceny jest załączony egzemplarz pracy zawierający 202 stron A4 maszynopisu wraz z ilustracjami.

Przedmiotem rozprawy jest uzasadnienie, rozwinięcie i zweryfikowanie sformułowanych przez Autora pięciu tez odnoszących się przedmiotu badań:

1. Rodzaj sprawowanej władzy zarządczej odciska zasadnicze piętno na architekturze i urbanistyce miast i wsi w kraju.
2. Rządy dyktatorskie, w szczególności w okresie wojny nie tylko spowalniają postęp w architekturze, ale wręcz powodują jej regres.
3. Wyznania religijne wpływają na trendy w architekturze.
4. Tożsamość architektury Kurdystanu jest wynikiem sytuacji geopolitycznej.
5. Współczesny rozwój Erbilu zmierza w kierunku uznania tego miasta jako Stolicy Kurdystanu i przyszłej metropolii.

Autor słusznie zauważa, że odbudowa Kurdystanu po zakończonych działaniach wojennych wymaga pilnej potrzeby poszukiwania modelowych form architektoniczno-urbanistycznych „zharmonizowanych ze środowiskiem przestrzennym, odpowiadających lokalnej tożsamości kulturowej regionu”.

Obszar irackiego Kurdystanu doświadczył wielu tragedii związanych z represyjną polityką dyktatorskich rządów Saddama Husajna, polegającą na wyburzaniu całych kurdyjskich wiosek i przenoszeniu ludności do specjalnie przygotowanych podmiejskich osiedli lub obozów przypominających znane z 2-giej wojny światowej obozy koncentracyjne. Polityka miała na celu niszczenie kurdyjskiej kultury i tradycji oraz „arabizację” rdzennych terenów zamieszkałych przez Kurdów. W wielu przypadkach polityka ta była realizowana za pomocą brutalnej eksterminacji ludności kurdyjskiej, połączonej z celowym zacieraniem wszelkich przejawów kurdyj-

skiej tożsamości. Również dalsza historia tego regionu po upadku rządów Husajna nie sprzyjała stabilizacji społecznej, ekonomicznej i politycznej Kurdystanu (trwające walki z Państwem Islamskim na północy Iraku i wschodzie Syrii). Sytuacja ta ma znaczący wpływ na architekturę i urbanistykę regionu. Z jednej strony niedobór kurdyjskich urbanistów i architektów, brak unormowań prawnych dotyczących kształtowania zabudowy, z drugiej strony pilna potrzeba odbudowy kraju i zapewnienia mieszkań dla gwałtownie powiększającej się liczby mieszkańców, doprowadziły do spontanicznej odbudowy, często bez zezwoleń i kontroli planistycznej. Samorzutnie importowano wzory z państw sąsiednich Turcji, Iranu i Jordanii. W efekcie doprowadziło to do dysharmonii architektonicznej i niespójności urbanistycznej.

Równocześnie należy pamiętać, że Kurdystan jest rejonem z olbrzymim potencjałem rozwojowym, głównie dzięki wysokiemu przyrostowi naturalnemu i zasobom ropy naftowej dającym ekonomiczne wsparcie rozwojowe. Dlatego temat pracy obejmujący przemiany architektury i urbanistyki jako wypadkowej zaszczości historycznych i politycznych oraz współczesnych potrzeb społecznych, kulturowych i aspiracji rozwojowych jest bardzo interesujący i aktualny.

Do najważniejszych celów pracy Autor zaliczył:

- porównanie współczesnej architektury Kurdystanu do wcześniejszych jej form i zasad budowlanych, mając na uwadze bogatą historię miejsca,
- określenie wpływu sytuacji geopolitycznej na trendy w architekturze Kurdystanu,
- określenie przyczyn oraz zagrożeń współczesnych przekształceń struktur funkcjonalno-przestrzennych miasta,
- analizę zjawiska tożsamości Erbilu, uzewnętrznionego w jego architekturze i urbanistyce,
- analizę współczesnych trendów rozwojowych kształtujących regionalne i międzynarodowe funkcje metropolitalne Erbilu.

Autor ograniczył zakres badań do zagadnień związanych ze zmianami zachodzącymi w architekturze i urbanistyce miasta Erbil w latach 2003-2018 na tle historii Kurdystanu, tożsamości kulturowej i religijnej Kurdów. Poruszył również zagadnienia związane z uwarunkowaniami społecznymi, możliwościami ekonomicznymi i czynnikami planistycznymi.

Podjęty temat jest ściśle związany z projektowaniem architektonicznym i urbanistycznym, obejmującym racjonalne kształtowanie otoczenia człowieka, w sposób umożliwiający zaspokojenie nie tylko podstawowych potrzeb funkcjonalnych, ale również potrzeb społecznych, emocjonalnych, kulturowych, a także zachowanie tożsamości Erbilu jako głównej metropolii Kurdystanu.

W tym kontekście obszar metropolitalny Erbilu pretenduje do roli głównego węzła sieci osiedleńczej o znaczeniu subkontynentalnym. Ma on istotne znaczenie społeczno-gospodarcze i polityczne, jest miejscem kumulacji kapitału, innowacji

oraz wiedzy. Tu skupiają się funkcje metropolitalne: ekonomiczne, naukowe, administracyjne, kulturalne i turystyczne.

Jak słusznie zauważa Autor, Istotnym wyzwaniem planistycznym jest efektywności zarządzania obszarem metropolitalnym Erbilu, a w szczególności spójność powiązań przestrzenno-funkcjonalnych, w celu uzyskania przewagi konkurencyjnej w skali regionalnej międzynarodowej.

Ważnym elementem realizacji tych zamierzeń jest jakość środowiska zurbanizowanego, z centralnie położoną Cytadelą będącą unikalnym zespołem architektonicznym wpisanym na światową listę dziedzictwa UNESCO.

Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej uwagi należy stwierdzić, że praca doktorska Pana mgr inż. arch. Didara Gardy podejmuje temat aktualny, a zaprezentowane podejście wpisuje się we współczesny nurt badań architektoniczno-urbanistycznych.

O wartości pracy decyduje nie tylko jej temat, ale również zastosowane przez Autora metody badań. Główną cechą zastosowanych metod jest kompleksowość w ujmowaniu zjawisk przestrzennych, społecznych, kulturowych i środowiskowych, z uwzględnieniem ich wzajemnych związków i oddziaływań na strukturę urbanistyczną Erbilu.

Na podkreślenie zasługuje umiejętna interpretacja powiązań czynników społecznych, kulturowych, ekonomicznych z tłem historycznym, na którym zachodzą badane zjawiska. Recenzent uważa, że zakres i metodologia pracy jest trafnie dobrana do przedmiotu badań.

Na uwagę zasługuje:

- Umiejętność obserwacji zdyskontowana trafnym wyborem przykładów reprezentatywnych, będących podstawą do analizy porównawczej zespołów urbanistycznych i obiektów architektonicznych.
- Logiczna interpretacja wyników badań, zgodnie z wybranymi kryteriami oceny. Szczególnie cenne jest rozwojowe ujęcie zjawisk i uchwycenie procesu (dynamiki) przemian. W tym względzie na uwagę zasługuje trafne przedstawienie morfogenezy współczesnej i historycznej zabudowy Erbilu,
- Interesujący materiał ilustracyjny dokumentujący prowadzone badania, szczególnie przydatny dla analiz porównawczych rozwiązań architektonicznych.

Zastosowane przez Autora narzędzia badawcze, dobrze charakteryzują przemiany struktury architektoniczno-urbanistycznej Erbilu pod względem:

- czytelności układu funkcjonalnego,
- konstruowania wyglądu,
- tożsamości i struktury,
- tradycji historycznej,
- struktury funkcjonalnej.

Metody badawcze polegają przede wszystkim na obserwacji bezpośredniej wybranych rejonów miasta w latach 2002-2018 i na tej podstawie uchwyceniu tendencji rozwojowych w odniesieniu do poszczególnych fragmentów Erbilu. Obserwacja bezpośrednia została podbudowana analizą dostępnych materiałów źródłowych w tym również niepublikowanych materiałów badawczych zebranych przez polskich archeologów prowadzących wykopiska w Erbilu. W analizie nowej zabudowy zastosowano metodę porównawczą w odniesieniu przykładów referencyjnych odnoszących się do podobnych rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych reprezentujących globalne trendy dla wybranych funkcji (mieszkaniowych, biurowych, usługowych, administracyjnych, produkcyjnych). Interesującym uzupełnieniem badań jest metoda wywiadów bezpośrednich z wybraną grupą respondentów (ekspertów).

Autor w interesujący sposób odnosi się do doświadczeń naukowych zdobytych podczas realizacji grantu promotorskiego pod kierunkiem profesor Krystyny Guranowskiej-Gruszeckiej, obejmujących między innymi kwerendy architektoniczno-urbanistyczne *in situ*.

Praca prezentuje nieopublikowane wcześniej wyniki, zebrane i opisane przez Autora. Nowe wyniki badań poszerzają istniejącą wiedzę w zakresie przemian architektury i urbanistyki miasta. Praca może stanowić materiał źródłowy do dalszych publikacji porządkujących i podsumowujących stan wiedzy na temat architektury stolicy Kurdystanu.

Ze złożonej, interdyscyplinarnej problematyki przemian architektoniczno-urbanistycznych za szczególnie cenne można uznać spostrzeżenia dotyczące:

- zdolności do adaptacji struktury urbanistycznej Erbilu,
- znaczenia działań porządkujących i hierarchizujących przestrzeń, widoczne w aktualnie realizowanym planie zagospodarowania Erbilu,
- połączenia współczesnych dążeń i aspiracji mieszkańców z kulturą tożsamością i tradycyjnymi wartościami społecznymi.

W układzie pracy wyodrębniono trzy podstawowe rozdziały poprzedzone wprowadzeniem, wykaz literatury oraz spis ilustracji i załączników.

We wprowadzeniu Autor zamieścił: uzasadnienie podjęcia tematu, cele pracy, opis problemu badawczego, tezy pracy, zakres pracy, metody badawcze, stan badań oraz przedstawił przebieg pracy.

Przedstawienie celów pracy zostało uzupełnione wprowadzeniem obrazującym kontekst społeczny, polityczny problemu. Niezależnie, została zaprezentowana autorska perspektywa badawcza, która poszerza wiedzę na temat przemian architektury i urbanistyki Erbilu. Jak słusznie zauważa Autor, dotychczasowe badania koncentrują się na historii regionu, natomiast czasy współczesne skupiają uwagę badaczy zajmujących się problematyką gospodarczą polityczną, co jest związane z konfliktami w tej części świata. Natomiast problematyka współczesnych prze-

mian architektoniczno-urbanistycznych nie doczekała się oryginalnych opracowań, co stanowi o celowości podjętych badań.

Rozdziały I - III pokazują kluczowe wyniki dotyczące kontekstu polityczno-społecznego oraz architektury i urbanistyki Erbilu. Każdy rozdział został podzielony zgodnie z zaproponowanym schematem obejmującym wyróżnione podrozdziały. Na tej podstawie zaprezentowano wnioski, z podkreśleniem oryginalnych ustaleń potwierdzających tezy badawcze.

Rozdział I poświęcony jest ogólnej charakterystyce uwarunkowań geopolitycznych, społecznych, kulturowych i historycznych Kurdystanu. Autor w sposób czytelny przedstawia historię kształtującą unikalną tożsamość kurdyjską, materialne i niematerialne dziedzictwo (stroje, rzemiosło, święta kurdyjskie, wielokulturowość, tradycję tolerancji religijnej). Omawia fenomen Cytadeli, centralnego elementu struktury urbanistycznej Erbilu.

Rozdział II zawiera zarys architektury i urbanistyki miasta. Autor wyodrębnia specyficzne cechy architektury oraz poddaje krytycznej analizie podział strukturalny współczesnego Erbilu. Przedstawia problematykę kształtowania terenów zielonych, system komunikacji, historyczne dzielnice miasta, współczesną zabudowę miasta.

Rozdział III przedstawia systematykę architektury społecznej i przestrzeni publicznych: ulic handlowych, bazarów, parków, obiektów handlowych, obiektów służby zdrowia i usług społecznych.

Praca zakończona jest **Podsumowaniem**.

Wывód naukowy oparty jest na:

a) Krytycznej analizie piśmiennictwa, którego wykaz obejmuje 97 pozycji bibliograficznych oraz 70 odwołań do stron internetowych.

b) Bogatym materiale graficznym, obejmującym 165 ilustracji dokumentujących prowadzone badania.

Dodatkowo został zamieszczony załącznik z projektami autorskimi *Przedszkola w Afryce*, *Grobu Nieznanego Żołnierza*, *Pomnika Pamięci Zamordowanych Kurdów*, *Pomnika "Wolność Kobiąt"*.

Badania oparte są na stadium przypadku jednego szczególnego miasta. Praca dostarcza informacji o mieście, w którym Autor prowadził badania analityczne, obserwacje specyficznych przejawów aktywności rozwojowych, zjawisk i symptomów uzewnętrzniionych w formach architektonicznych, kompozycji urbanistycznej i realizowanym programie funkcjonalnym.

Tematyka badań koncentruje się na:

- nieopisywanych wcześniej przemianach formy miasta na tle ostrych konfliktów geopolitycznych,
- oryginalnej interpretacji faktów rzucających nowe światło na rozwój miasta.

Wyniki badań są przedstawione w sposób czytelny i zrozumiały. Równocześnie praca stanowi miarodajne przedstawienie stanu wiedzy zakresie będącym przedmiotem rozprawy.

Recenzent pozytywnie ocenia logiczną konstrukcję wyводу naukowego, w którym Autor:

1. Interpretuje wyniki badań własnych i pokrewnych kierunków badawczych w sposób umożliwiający przez usystematyzowanie informacji, rozpoznanie przemian struktury przestrzennej Erbilu na tle sytuacji społecznej i geopolitycznej Kurdystanu.

2. Analizuje zestaw wybranych rozwiązań architektonicznych urbanistycznych, które wg Autora reprezentują charakterystyczne cechy związane z tożsamością Kurdyjską.

Uwagi podsumowujące

Zgodnie z wymogami stawianymi pracom doktorskim, mgr Didar Gardy dokonał wyboru tematyki (przedstawiając przekonujące uzasadnienie wyboru), ograniczył logicznie pole badawcze, skutecznie zastosował przyjęte metody badawcze. Zaprezentowana systematyka i analizy poznawcze w oparciu o odpowiednio dobrane przykłady dowodzą opanowania metod badawczych i dogłębnego rozpoznania przedmiotu badań.

Zauważone niedociągnięcia i drobne usterki o charakterze redakcyjnym nie osłabiają ogólnych walorów rozprawy, która od strony formalnej nie budzi zastrzeżeń.

W konkluzji niniejszej oceny rozprawę oceniam pozytywnie przedstawiając następujące wnioski:

1. Autor wykazał odpowiedni poziom wiedzy teoretycznej w dyscyplinie naukowej obejmującej architekturę i urbanistykę oraz wykazał dobrą orientację w problematyce związanej z tematem rozprawy doktorskiej.

2. Autor samodzielnie sformułował, a następnie w oryginalny sposób rozwiązał określony problem badawczy i wyprowadził właściwe wnioski.

3. Autor opanował metody pracy naukowej, wykazał się erudycją i inwencją twórczą.

Praca p.t.: „**Przemiany architektury i urbanistyki miasta Erbil na tle sytuacji społecznej i geopolitycznej Kurdystanu**” odpowiada warunkom stawianym rozprawom doktorskim, a jej Autor może być dopuszczony do publicznej obrony.

Prof. Wojciech Bonenberg